

נישואים ובית הדין: עניין של אחריות קהילתית

כתובות פרק ראשון

ראשי פרקים
חלוקה לקבצים
נשמת המשנה
ביקורת על השיטה
סיכום

חלוקה לקבצים

ראשית נפתח בהצגת משניות הפרק, לפני שננתח אותו.

קובץ א'

(א) בתולה נשאת ליום הרביעי ואלמנה ליום החמישי שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות ביום השני וביום החמישי שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין:

קובץ ב'

(ב) בתולה כתובה מאתים ואלמנה מנה בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן האירוסין כתובתן מאתים ויש להן טענת בתולים הגיורת והשבויה והשפחה שנפדו ושנתגיירו ושנתחררו פחותות מבנות שלש שנים ויום אחד כתובתן מאתים ויש להן טענת בתולים:

(ג) הגדול שבא על הקטנה וקטן שבא על הגדולה ומוכת עץ כתובתן מאתים דברי רבי מאיר וחכמים אומרים מוכת עץ כתובה מנה:

(ד) בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן הנשואין כתובה מנה ואין להם טענת בתולים הגיורת והשבויה והשפחה שנפדו ושנתגיירו ושנתחררו יתירות על בנות שלש שנים ויום אחד כתובתן מנה ואין להם טענת בתולין:

(ה) האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים מפני שמתייחד עמה אחת אלמנת ישראל

קובץ ג'

(ה) ואחת אלמנת כהן כתובתן מנה בית דין של כהנים היו גובין לבתולה ארבע מאות זוז ולא מיחו בידם חכמים:

(ו) הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים היא אומרת משארסתני נאנסתי ונסתחפה שדך והלה אומר לא כי אלא עד שלא ארסתיך והיה מקחי מקח טעות רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים נאמנת רבי יהושע אומר לא מפיה אנו חייין אלא הרי זו בחזקת בעולה עד שלא תתארס והטעתו עד שתביא ראיה לדבריה:

(ז) היא אומרת מוכת עץ אני והוא אומר לא כי אלא דרוסת איש את רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים נאמנת ורבי יהושע אומר לא מפיה אנו חייין אלא הרי זו בחזקת דרוסת איש עד שתביא ראיה לדבריה:

(ח) ראוה מדברת עם אחד בשוק אמרו לה מה טיבו של זה איש פלוני וכהן הוא רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים נאמנת ורבי יהושע אומר לא מפיה אנו חייין אלא הרי זו בחזקת בעולה לנתין ולממזר עד שתביא ראיה לדבריה:

(ט) היתה מעוברת ואמרו לה מה טיבו של עובר זה מאיש פלוני וכהן הוא רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים נאמנת רבי יהושע אומר לא מפיה אנו חייין אלא הרי זו בחזקת מעוברת לנתיין ולממזר עד שתביא ראיה לדבריה:

קובץ ד'

(י) אמר רבי יוסי מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העיץ ונאנסה אמר ר' יוחנן בן נורי אם רוב אנשי העיר משיאיין לכהונה הרי זו תנשא לכהונה:

תחילה ננסה לחלק את הפרק לכמה קבצים. נראה לי בהסתכלות ראשונית שיש חלוקה ברורה לשני נושאים: הנושא הראשון, טענת בתולים וכתובה. הנושא השני הוא נאמנות אשה במקרים שונים. בסוף הפרק מובא סיפור שעניינו לחתום את הפרק.

נחלק את הפרק ביתר פירוט:

משנה א' מהווה כותרת של הפרק כולו (עניין זה יבואר בהמשך), אך עם זאת גם מקובצת יחד עם משניות ב' וד'. משניות ב' וד' מאוחדות בקובץ אחד בגלל הניסוח: הצגת המקרה, השווי המחודש שבא בעקבותיו ומסקנה סופית. מבחינה רעיונית גם משנה ג' הנמצאת בתווך קשורה למשניות ב' ו-ד': אמנם המסקנה הסופית, האם יש או אין טענת בתולים, איננה מופיעה. אך הצגת המקרה והשווי המחודש מופיעים. בנוסף לכך, גם משנת הכותרת - משנה א' - מצטרפת. זאת מכיוון שהצגת המקרה מופיעה, אך בניגוד למשנה ג' יש מחלוקת האם יש מסקנה סופית (האם יש טענת בתולים). במשניות הבאות מבררים מהי טענת הבתולים שגבר יכול לטעון. נמצא אפוא כי ניתן להבחין בקובץ ראשון המורכב ממשניות א'-ד'.

נתבונן עתה במשנה ה', מהו תפקידה של משנה זו? לדעתי המשנה מהווה משנת מעבר בין הקובץ הראשון לשני. ראשית, נשים לב למבנה של המשנה. בחלקה הראשון היא עוסקת בשאלה מתי הגבר אינו יכול לטעון טענת בתולים ובכך משתייכת לקובץ הראשון. בחלקה השני היא עוסקת בכתובה.¹ החלק השלישי נראה כמבט ראשון מנותק מהרצף של הפרק, בהמשך נראה את הקישור שלו לקובץ השני ובכך תיחתם משנה ה' כמשנת מעבר.

נבוא לדון בקובץ השני. נראה בבירור שמשניות ו'-ט' שייכות לקובץ אחד זאת בשל הסגנון המשותף להן. רבי אליעזר ורבן גמליאל חוזרין וטוענין כי האשה "נאמנת" ואילו רבי יהושע משיב "לא מפיה אנו חיים" ו"עד שתביא ראיה לדבריה". ניתן לראות חלוקה פנימית בתוך הקובץ. שכן בעוד משניות ו' וז' מדברות על מחלוקת בין האשה לגבר, במשניות ח' וט' המחלוקת היא כבר בין האשה לבית הדין. ישנה חלוקה נוספת בקובץ, והיא מבוטאת בהדרגתיות שיש בפרק; משנה ו' מדברת על עניין ממוני גרידא, במשנה ז' כבר מדובר על מקרה מהותי יותר, בין "דרוסת איש" ל"מוכת עץ", אך עדיין זו מחלוקת בין הגבר לאשה. בחלק השני של הקובץ אלו מחלוקות מסוג שונה, וישנם טיעונים שונים ומקרים שונים. המחלוקות הן כבר לא בעניין אישי-משפחתי בין הגבר והאשה, אלא זהו עניין אישי-ציבורי בין האשה לבין "אמרו לה". משנה ח' מדברת על עניין שבו ראו את האשה מדברת בשוק עם גבר זר שע"פ הברטנורא שם הכוונה שהאשה התייחדה עם גבר זר בשוק. מקרה חמור פחות מופיע במשנה ט' שבה ראו את האשה מעוברת ולא יודעים ממי העובר.

משנה י' מביאה סיפור שעניינו לחתום את הפרק. מסופר על ילדה שירדה למלאות מים ונאנסה. ר' יוחנן בן נורי פוסק הלכה למעשה שאם רוב בני העיר משיאיין לכהונה את אלו שנפסלו לכהונה, כדוגמת אלמנות ושאינן בתולות, אזי הילדה שנאנסה גם תהא מותרת לנישואין לכהונה. לכאורה נראה שאין קשר בין המקרה לבין נאמנות אשה, כתובה וטענת בתולים, אך לדעתי משנה י' חותמת למעשה את הפרק בהעברת העיסוק מעניין אישי-ממוני ואישי-ציבורי לעניין ציבורי בלבד. במקרה שמסופר במשנה י' אין עניין של עדות בין גבר לאשה, או אשה מול בית דין, אלא רק של בית דין.

ניתן לסכם את החלוקה כך:

משנה א – פתיחת הפרק הכוללת את כל הנושאים: כתובה, טענת בתולים ובית דין.

משנה ב-ה – שטר הכתובה וטענת בתולים.

משנה ז-ט – נאמנות אשה מול גבר ומול בית דין.

משנה י – חתימת הפרק בהעברת האחריות לבית דין.

1. תפקידה במשנה יבואר בהמשך.

נשמת המשנה

עד עכשיו חילקנו את הפרק לקבצים מסודרים, וכעת נעבור ל"נשמה" של המשנה. ננסה להבין איזו מהות אפשר לנסות ולהוציא מתוך החלוקה. האם ישנו מקום להתערבות של בית דין גם בנושא אישי ואינטימי כמו נישואים. מדוע חשוב לבית דין לעסוק בכתובה ושוויה וכן בכשרות ונאמנות האשה? לדעתי התנהגות בית הדין נובעת מן הרצון לפעול באחריות ציבורית. בית הדין צריך לדעת על כל זוג וזוג מה כשרותם, מה שווי הכתובה שחתמו עליה בנישואין. וכן על כל אשה מה "כשרותה" - עם מי מותר לה להתחתן ועם מי אסור, מה כשרות הילדים שלה, האם הם פסולים לכהונה. בכך דואג בית הדין שהצביון הייחודי לקהילה יהודית יישמר. נמצא אפוא כי כאשר בית הדין מעוניין לדעת מה כשרות כל אחד מהזוגות, הנשים, והוולדים. - למעשה בית דין נוטל על עצמו בכך אחריות על הקהילה.

בכך מבואר יותר מדוע משנה א' היא הכותרת של הפרק - כי יש בה את כל הנושאים: נישואים, מה שמכשיר את הנישואים, הכתובה ואחריות בין דין. ובכך מובן יותר גם מדוע משנה י' היא החותמת - משום שהיא עוסקת באחריות בית דין בלבד, וכבר אין יותר עיסוק בנישואים, כתובה, מחלוקת בין איש ואשה או אשה מול בית דין, אלא יש רק עיסוק בבית הדין, והוא צריך להכריע מה תהיה הכשרות של הילדה שנאנסה. בכך בעצם מועברת האחריות מנישואים דרך מחלוקת בין גבר ואשה ומחלוקת אשה ובית דין, עד בית הדין המכריע את זהות הילדה.

נכנס יותר לעומק ביחס לפרטי המשנה וליחס בין הקבצים. בשביל לבאר את המחלוקת בין ר' גמליאל ור' אליעזר נעייין בתוספתא המקבילה:

היתה מעוברת אמרו לה מה טיבו של עובר זה מאיש פל' וכהן הוא רבן גמליאל ור' ליעזר או' נאמנת שהיא עדות שהאשה כשירה לה ר' יהושע או' אינה נאמנת אמ' להן ר' יהושע אי אתם מודים בשבויה שנשבת לבין הגוים שיש לה עדים שנשבת והיא אומר' טהורה אני שאין נאמנת אמרו לו לא אם אמרתם בשבויה שיש לה עדים תאמר בזה שאין לה עדים אמ' להם וכי מה עדות גדולה מזו שהרי כריסה בין שיניה אמרו לו מפני שגוים חשודין על עריות אמ' להן אין אפטרופוס לעריות במי דברים אמורים בעדות שבגופה אבל בולד הכל מודים שהוא שתוקי.

תוספתא (ליברמן) א, ו

ר' יהושע טוען בפני ר' גמליאל ור' אליעזר שבמקרה בו ישנה אשה שנשבתה בידי גוים ויש עדים לכך, והאשה טוענת שלא נבעלה בידי הגוי, ברור לכולם שלא מאמינים לה. על כך משיבים ר' גמליאל ור' אליעזר לו שהמקרה המדובר הוא שאין עדים לכך שנשבתה. ר' יהושע משיב להם ואומר כי אין עדות טובה יותר מאשר היותה מעוברת! ר' גמליאל ור' אליעזר משיבים לו ש"גוים חשודין על עריות" ולכן עדות של גוי לא נחשבת עדות, ר' יהושע משיב להם ואומר כי במקרה זה גם אינו גוי לא יכול להעיד שהרי "אין אפטרופוס לעריות".

לפי התוספתא העיקרון שעומד מול עיני ר' גמליאל ור' אליעזר הוא שהאשה עדה על דברים שבגופה, ואילו לפי ר' יהושע אשה איננה יכולה להעיד על דברים שבגופה מכיוון שאין אף אחד שיוכל להעיד על העריות, ולכן היא צריכה עדים שיוכיחו את כשרותה. אבל בהקשר למשנה ולזרימתה כפי שראינו קודם, אנחנו רואים כי בנוגע לאופי הילד התוספתא מכריעה שלמרות שהאשה "כשירה", הילד יוגדר כשתוקי לצורך צביון הקהילה. המחלוקת נסובה סביב כשרותה של האשה.² ניתן לצייר את היחס שבין התוספתא למשנה כיחסים בן אב לבן. המשנה היא בית האב ואילו התוספתא היא בית הבן, אשר באה להרחיב את המחלוקת המובאת בכמה משניות בין ר' גמליאל ור' אליעזר לבין ר' יהושע.

2. הרב יהושע ויצמן מפרש את המחלוקת בין ר' גמליאל ור' אליעזר לבין ר' יהושע כך: "מובן, א"כ, מדוע לכו"ע שבויה לא תהא נאמנת להעיד על טהרתה, כיון שאינה בשליטת עצמה, אלא נתונה היא לידיהם של עובדי כוכבים שפרוצים בעריות, ורק אשה שיש לה שלטון ואחריות למעשיה, תהיה נאמנת להעיד על עצמה מדין עד אחד נאמן באיסורין". ואת ר' יהושע הוא מפרש כך: "'מדברת' ו'מעוברת' דומים לשבויה, כיון שלגבי כל נושא העריות היא אינה נאמנת, כיון ש'אין אפטרופוס לעריות' - נושא העריות אינו בשליטת האדם ולכן האשה אינה נאמנת להעיד מה היתה המציאות"

(נלקח מתוך אתר האינטרנט של ישיבת מעלות - <http://www.yesmalot.co.il/shiurhtml/malot067.html>)

אנסה להראות את המסר החבוי בסידור הקבצים. לצורך כך נעבור לדון ביחס שבין שני הקבצים הראשונים. נראה כי שטר הכתובה אשר נוכח גם בקובץ הראשון וגם בקובץ השני משמש כחלק המקשר. מדוע שטר הכתובה הוא המקשר בין שני חלקי הפרק? לדעתי שטר הכתובה הוא גם שטר פרטי בין גבר ואשה אשר בא להכריז שאשה "פלוגית אלמונית" לגבר "פלוגי אלמוני", ובכך תפקיד חלקי של שטר הכתובה מתייחס באופן ישיר לקובץ הראשון. אך לשטר הכתובה יש תפקיד נוסף להוות מסמך משפטי שתפקידו להצהיר כלפי בית הדין כי זוג זה התחתן כדת משה וישראל.

אם כך לסיכום, בהסתכלות כוללת של הפרק אנו רואים שנישואים אינם עניין פרטי בלבד. במהלך הפרק הם עוברים מעניין פרטי-אישי בין גבר לאשה לעניין ציבורי של בית הדין. את התעסקותו של בית הדין ביחסים שבין האיש לאשה יש לנמק לדעתי ברצונו של בית הדין לשמור על ייחוס ואופי הקהילה היהודית. לאחר סידור הפרקים והבנת הקשר המהותי ביניהם ברצוני לעיין בעניינים נוספים העולים מקריאת הפרק; "נאמנות אשה" ו"לא מפיה אנו חיים" והטענות בין הגבר לאשה. לפי הרעיון הכללי שעולה מנשמת המשנה, כפי הראיתי לעיל, כי בית הדין נדרש לשאלות שבין איש לאשה בכדי לשמר את הכשרות והאופי של הקהילה צצה ועולה שאלה. מדוע נפסק הלכה למעשה במחלוקת בין ר' אליעזר ור' גמליאל מול ר' יהושע כר' גמליאל ור' אליעזר?³ לכאורה נראה כי המשנה מכוונת לכך שההלכה תהיה כפי ר' גמליאל ור' אליעזר מכיוון שבמשנה ישנן דעות של רוב (ר' גמליאל ור' אליעזר) מול דעה של מיעוט (ר' יהושע). שאלה זו מתחדדת יותר לאור התוספתא שבה נראים נימוקיו של ר' יהושע חזקים יותר וקשורים בקשר בל ינתק ברצון לשמר את צביון הקהילה. לעומת זאת לדעתם של ר' גמליאל ור' אליעזר צביון הקהילה מקבל חשיבות משנית לעומת "עדות שבגופה", האשה תהיה תמיד נאמנת במקום שבו אין עדים שיפריכו את טענתה.⁴ אפשר לנסות ולהסביר מדוע ההלכה נפסקה כר' גמליאל ור' אליעזר בכך שאולי למרות שאופי הקהילה חשוב ולמרות ש"אין אפוטרופוס לעריות", בכל זאת אנחנו מאמינים לאשה מכיוון שאנחנו סומכים עליה שהיא יודעת מה קרה לגופה ומה פגם בטהרתה. ישנה הכרזה ברורה כי בגבולות מסוימים יש לנו אמון מלא באשה בעניינים מעין אלו. בנוסף לכך ניתן אולי להגיד כי מכיוון שהנושא רגיש ביותר ומאמינים שהאשה כואבת על כך שנפגמו בתוליה, אנו נקל עליה ככל הניתן ונאמין לה. ולא נדרוש ונברר בכל אמצעי אפשרי "מה קרה", "איך קרה" "מדוע קרה", או נחשוש לריבויי פריצות.⁵ למרות הכול נצהיר, "נאמנת היא".

ביקורת על השיטה

עד כאן ראינו כיצד עובד התהליך של מציאת נשמת המשנה מתוך הסידור והרצף שבין המשניות בפרק. אך ברעיון זה טמונה גם בעייתיות מסוימת. שכן עצם הטענה כי ישנו מסר סמוי שנסתר בין השורות של פרק המשנה, דורש מן הלומדים לחתור למציאתו מתוך הנחות מוקדמות ואף אולי סברות אישיות שנחוצות להבנת הנשמה.

הרב שג"ר בניתוחו את השיטות הלימודיות הרווחות בישיבות סיכם בניתוחו את שיטת הלימוד של ר' חיים מבריסק:

3. הרמב"ם פוסק כר' גמליאל ור' אליעזר: "אמרה היא אמת שלא מצאני בתולה ואיש בא עלי באונס אחר שנתארסתי לו הרי זו נאמנת וכתובתה מאתים כמו שהיתה, ואם טען ואמר שמה עד שארסתין נבעלת ברצונך, הרי זה מחריים סתם על מי שטוען שקר כדי לחייבני ממון שאיני חייב בו" (רמב"ם, הלכות אישות, יא, א). ועיין עוד ברמב"ם הלכות איסורי ביאה יח, יג.

4. חידוד נוסף לשאלה ניתן ללמוד מפירושו של הרב יהושע ויצמן לדעת ר' יהושע, טיעון חזק ומסתבר שמגביר את השאלה מדוע ההלכה נפסקה כר' גמליאל ור' אליעזר - "במשנה התבטא רבי יהושע בביטוי מיוחד, שיש להבין את משמעותו: "לא מפיה אנו חיים...". ונראה שהביטוי "לא מפיה אנו חיים", הוא ההיפך של (דברים י"ט, ט"ו): "על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר". ביאור הדברים: "פה" הוא ביטוי לנאמנות. רבי יהושע מדגיש שבנושא זה, היינו בענייני עריות, אין לאשה צד נאמנות. מדוע? מכיוון שהיא היחידה שיכולה לדעת את האמת וא"א להכחיש אותה, אם נאמין לה העולם יהיה פרוץ, כיון שהיא יכולה לזנות ולטעון טענה שתכשיר אותה. לכן אומר רבי יהושע שבנושא זה "לא מפיה אנו חיים" - היינו לא רק שאינה נאמנת, אלא שאם נאמין לה, על פיה לא "יקום דבר", אלא להיפך - תרבה הפריצות. (נלקח מתוך אתר האינטרנט של ישיבת מעלות, ראה לעיל)

5. כפירוש הרב יהושע ויצמן שהובא בהערה 2 לעיל.

השאלה מדוע מובילה אותנו מיד לשאלת המשמעות שממנה מתרחק הלמדן כמפני אש. כל ניסיון לחפש משמעות לוקה בכפליים: הן בכך שניסיון זה מבטל את הפער האינסופי הקיים בין התורה לבינינו, הן בכך שיש כאן פגיעה בהלכה כמערכת הרמטית לחלוטין שאינה פתוחה לכל גורם אחר.

הרב שג"ר, בתורתו יהגה, עמ' 84

כך מסופר על ר' חיים מבריסק:

סיפר הרב מפוניבז' שאמר פעם אחת חידושי תורה בפני מרן הגר"ח זצ"ל, ובתוך דבריו התבטא מדוע אומרת התורה כך? הפסיקו ר' חיים ואמר לו צריך לומר מה אומרת התורה ולא מדוע אומרת התורה לפי שדבר זה אינו נתון להבנת שכלנו, ואין הכוונה למצוות פרה אדומה שהיא חוק, אלא אף בדינים ומשפטים אין אנו יכולים להבין מדוע.

תורת חיים, עמ' נד

שיטת בריסק מובילה לחשיבה כי אין הלומדים יכולים להבין מהו המסר הנסתר של ההלכות שמובאות במשנה. לצורך העניין במשנה בכתובות איננו יכולים להגיד מדוע "מפיה אנו חיים" או מדוע יש "נאמנות אשה", אלא רק לנסות להנחיל את האמירה של "נאמנות אשה" לתוך מושגים ופעולות ברורות מבלי להבין מדוע. ביתר חריפות כתב הרב סולובייצ'ק בתיאורו את פועלו של סבו ר' חיים:

קאנט בשעתו הכריז על עצמאותה של התבונה הטהורה של ההכרה המדעית-מתמאטית. ר' חיים נלחם את מלחמת השחרור של תבונת ההלכה ותבע לה אוטונומיה שלמה. פסיכולוגיזאציה או סוציולוגיזאציה של ההלכה הן התנקשות בנפשה, כשם שניסיון כזה יחריב את החשיבה המתמאטית. אם החשיבה ההלכתית תלויה בגורמים נפשיים, הריהי מפסידה את כל האובייקטיביות ומידרדרת לדרגה של סובייקטיביות שאין בה ממש. [...] דרך משל, תמיד השתתפנו בצער העגונה האומללה, ומשום עיגונא הקילו בה רבנן. ברם כשרב יושב ודן בשאלות עגונה, הוא מכריע בבעיה זו לא בלחץ רגש הסימפאטיה, על אף העובדה שרחמיו נכמרו על עלובה זו, כי אם על פי עקרונות עיוניים-הלכיים. רק הסברה הביקורתית והדייקנות קובעת את דינו.

הרב סולובייצ'ק, מה דודך מדוד, בתוך: דברי הגות והערכה, עמ' 77-78

מוטיב חוזר בכתבי הרב סולובייצ'ק מבחין בין עולם ההלכה לבין עולם המדע. איש ההלכה פועל בתוך ההלכה כמו מדען, חוקר את עולם התורה ומנסה להתאים את כל החלקים לתמונה שלמה, אך כמו במדע, לא מבין מה התכלית של הפעולות הללו או מהו העיקרון הראשון המנחה את המטרה. לפיכך יוצא שאין מקום להנחה מוקדמת ראשונית או לסברות אישיות שלנו המובילות את המשנה, אלא עלינו ללמוד בצורה שתנסה כמה שיותר לנטרל את הניסיון שלנו להתערב במשנה ולהשאיר את המשנה "נקייה" משיקולים חיצוניים. בקו המנחה של שיטת בריסק דוגל אף הרב ליכטנשטיין. כפי שמתבטא בדבריו בפולמוס על הוראת הגמרא בישיבות תיכוניות:

אני מאמין בכל נימי נפשי שאדם שמביא ללימודו את האמונה בקב"ה, בתורה, ואת האמונה בחז"ל [...] אותם דברים שהם לב ליבה של היהדות [...] עם העומק ועם העוצמה הנדרשים לכך [...] הוא ימצא את אותו חיבור קיומי ונפשי [...] אולם איננו רשאים להציב את השגת היעדים אלה כתנאי לעיסוקנו בתורה.

שניים או חזין - בין הרב ליכטנשטיין לרב שג"ר, מימד 17, אב תשנ"ט

נראה לפי הרב ליכטנשטיין שאנחנו לא רשאים למצוא את החיבור בתורה כתנאי מקדים. במילים אחרות, נאסר עלינו לבוא אל התורה עם הנחות מוקדמות שבזכותן נוכל ל'התחבר' אל התורה (מהאדם אל התורה), אלא דבר זה יכול שיגיע במהלך הלימוד ותו לא (מהתורה אל האדם).

אם נסכם את הביקורת המיוצגת במאמר בעיקר ביקורת מצד שיטת "בריסק"⁶ נאמר כי עיקר הבעיה בשיטת הלימוד המוצגת במאמר זה היא שניתן 'ליפול' להבנות אישיות שהן פרי דמיונו ושאינן מתשמעות באופן ישיר מן הכתובה. הנסיון למצוא סאב-טקסט עלול לדרדר את המושג "תורה" לתחום אישי ואף להגיע להפקעת הטרנסצנדנטיות של התורה. לתורה ישנה אוטונומיה, היא איננה כפופה למרות המדע או המוסריות האנושית.

סיכום

לאחר פירוק הפרק לקבצים, ביאור כל קובץ וקובץ והבנת הדינאמיקה בין הקבצים עלה בידינו לגלות את המסר העולה ברובד הסמוי של הפרק. לאחר מכן העלתי השערה בדבר נאמנותה של האשה. לבסוף הוצגה גם האנטיזה לשיטת לימוד המשנה שבה נקטתי. כעת ברצוני להציג את דעתי האישית ביחס לשיטה והביקורת עליה. מחד גיסא אני תומך מאוד בתפיסה שאכן לחכמים ולתלמוד (לאו דווקא ההלכה בה' הידיעה) היו הנחות מוקדמות, סברות אישיות, פסיכולוגיות, מוסריות. לפעמים אף אפשר לראות באופן גלוי את המוטיבציה של חכם זה או אחר. בנוסף לכך היחס של הביקורת אל התורה כמנותקת מן המציאות גובל לדעתי בהעלמת עין מן העובדות הגלויות בשטח. מצד שני, החיפוש כל הזמן אחרי שאלות כדוגמת מהו המסר שרוצה להעביר החכם וכו', יכול להביא לידי חיפוש עצמי-אישי ולא ללימוד התורה כשלעצמה. אינני יודע להכריע בין הצדדים, אך בכל זאת נראה לי ששיטת לימוד המשנה כפי שהוצגה במאמר זה היא אכן שיטה חשובה. אמנם תמיד יש להיות עם יד על הדופק ולשים לב מתי הלימוד עובר את הגבול הפרשני הראוי ובודה מסרים מליבו. יש לחפש את המסר שנראה שאכן מסתתר בין פרקי המשנה ולא ל'אנוס' את הכתוב בשביל למצוא מסר שיימצא חן בעיני הלומד. אציע אמצעי אחד לבחינת הגבולות. לדעתי כאשר ניגשים ללימוד המשנה יש להעלות על לב את שיטת הלימוד של בריסק ותפיסתם את התורה. כאשר נחזיק בראשנו שיטה זו אפשר והיא תוכל למנוע מאיתנו את הסטייה מהבנת הכתוב כפי שהוא.

6. אמנם המאמר עוסק במשנה ואילו הביקורת שהבאתי התייחסה בעיקר לגמרא/הלכה אך הדבר נראה לי כחלק מקונטקסט רחב יותר של היחס ללימוד תורה.